

dr hab. Halszka Górny, prof. IJP PAN
Instytut Języka Polskiego PAN w Krakowie
al. Mickiewicza 31, 31-120 Kraków

Kraków, 14 kwietnia 2022 r.

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr Aleksandry Żurek-Huszcz

Imiona i nazwiska konwertytów z judaizmu na wyznania chrześcijańskie na podstawie ksiąg metrykalnych parafii warszawskich (1826–1850)

Przedstawiona do oceny dysertacja mgr Aleksandry Żurek-Huszcz *Imiona i nazwiska konwertytów z judaizmu na wyznania chrześcijańskie na podstawie ksiąg metrykalnych parafii warszawskich (1826–1850)* jest opracowaniem ambitnym ze względu na wytyczone cele badawcze, szczegółowy i wieloaspektowy opis materiału nazewniczego, objętość – praca składa się z dwóch tomów i liczy w sumie 646 stron. Rozprawa pani Aleksandry Żurek-Huszcz wpisuje się w nurt badań onomastycznych poświęconych antroponimii Żydów na ziemiach polskich. Autorka – zgodnie z wyznaczonymi celami pracy – przeprowadziła wnikliwą analizę zarówno imion, jak i nazwisk konwertytów, którzy przyjęli chrzest w Warszawie w pierwszych dekadach XIX w., stosując zbliżone kryteria opisu w odniesieniu do imion i nazwisk przed i po chrzcie. Na podkreślenie zasługuje podjęta przez Doktorantkę udana próba całościowego opracowania wszystkich imion i nazwisk konwertytów zapisanych w zachowanych dokumentach parafii warszawskich z lat 1826–1850 ze wskazaniem zmian, jakim podlegały antroponimy po konwersji oraz różnic w imiennictwie konwertytów poszczególnych wyznań. Jak pisze Autorka „[n]ie do przecenienia wydaje się [...] włączenie do [analizy] imion konwertytów, które nie były dotychczas przedmiotem badań”, a „[p]rzeprowadzona [...] analiza o charakterze kwalitatywnym i kwantytatywnym, uwzględniająca szeroki kontekst językowy i pozajęzykowy, wypełnia [...] luki badawcze” (s. 337), z czym należy się zgodzić.

Rozprawa – jak zostało wskazane wyżej – jest niezwykle obszerna, składa się z dwóch tomów (t. I, 455 s., t. II, 191 s.). Struktura pracy jest przemyślana, logiczna, spójna, niemniej jednak przywiązanie do szczegółu doprowadziło do nadmiernego rozbudowania spisu treści (liczącego 6 stron), a co się z tym wiąże do wyróżnienia w tekście głównym wielu podrozdziałów zawierających niekiedy tylko kilka zdań. Z drugiej strony, w części

wprowadzającej rozprawy zabrakło (pod)rozdziału poświęconego założeniom metodologicznym przyjętym przez Doktorantkę. Już ze Wstępu czytelnik dowiaduje się, jaki jest schemat pracy – część pierwsza (rozdz. 1.–3.) i druga (rozdz. 4.), teoretyczno-informacyjne, część trzecia (rozdz. 5. i 6.), analityczno-syntetyzująca. Ramę kompozycyjną stanowi aneks obejmujący przede wszystkim listy rangowe antroponimów (w formie tabel) oraz alfabetyczne spisy nazwisk i imion z uwzględnieniem stanu przed chrztem i po chrzcie (s. 338–395). Tom I rozprawy zamykają wykazy skrótów, bogata bibliografia (obejmująca ok. 200 pozycji), spisy tabel, rysunków, wykresów oraz indeks zawierający alfabetyczny spis omówionych w opracowaniu antroponimów. W osobnym tomie umieszczony został słownik imion i nazwisk, będący istotnym dopełnieniem zagadnień omawianych w pierwszej części rozprawy.

Część teoretyczną dysertacji otwiera rozdział *Stan badań nad imionami i nazwiskami konwertytów* (s. 17–46), w którym Doktorantka przedstawia w porządku chronologicznym publikacje poświęcone problemowi konwersji z judaizmu na chrześcijaństwo, dotyczące kolejno imion i nazwisk Żydów, zmian imiennictwa po konwersji, istniejących klasyfikacji zarówno imion i nazwisk Żydów, jak i konwertytów. Przyjęcie takiego sposobu przeglądu literatury przyczyniło się do powielenia niektórych pozycji w poszczególnych podrozdziałach. Pani Aleksandra Żurek-Huszcz bardzo dobrze orientuje się w dotychczasowej literaturze przedmiotu (polsko- i obcojęzycznej), umiejętnie referuje zagadnienia, które stanowią metodologiczny i interpretacyjny kontekst podjętego przez nią tematu.

Tło kulturowe, społeczne, polityczne zostało w wyczerpujący sposób przedstawione w rozdziale 2. (*Konwersja z judaizmu na chrześcijaństwo na ziemiach polskich*, s. 47–66). Pani Aleksandra Żurek-Huszcz, mając świadomość, że poznanie realiów jest niezbędne dla właściwych analiz badanego nazewnictwa, przybliży zjawisko konwersji w wymiarze ilościowym i prawnym, wskazuje potencjalne motywy zmiany wyznania, stosunek zarówno Żydów, jak i chrześcijan do konwertytów. W ten sposób wprowadza czytelnika w problem badawczy.

W kolejnym rozdziale zatytułowanym *Imiona i nazwiska Żydów na ziemiach polskich* (s. 66–103) Doktorantka kontynuuje rozważania dotyczące antroponimii żydowskiej w kontekście uwarunkowań historyczno-kulturowych, językowych, prawnych. Z właściwą sobie precyzją wskazuje różnice między imionami *szem ha-kodesz* i *kinuj*, omawia w aspekcie chronologicznym warstwy imion żydowskich i zwyczaje związane z ich nadawaniem, przedstawia historię nazwisk noszonych przez Żydów i ich klasyfikacje. Autorka akcentuje ponadto konieczność uwzględniania w analizach antroponimii żydowskiej języka oraz czasu

i miejsca powstania dokumentów źródłowych, a także podejmuje temat wpływu procesów akulturacji na imiona i nazwiska Żydów.

Źródła ekscerpcji badanego nazewnictwa zostały omówione przez panią Aleksandrę Żurek-Huszcz równie wnikliwie i wieloaspektowo. W rozdziale *Akta metrykalne jako źródło wiedzy o konwersji i konwertytach* (s. 104–137) Doktorantka zawarła wiele cennych informacji dotyczących wykorzystanych przez nią ksiąg parafii różnych wyznań chrześcijańskich z uwzględnieniem liczby chrztów w poszczególnych parafiach i latach. Niezwykle interesujące w kontekście zmian imion i nazwisk są informacje o konwertytach (876 osobach), ich wieku, miejscu urodzenia i zamieszkania, wykonywanym zawodzie, piśmienności, relacjach rodzinnych. Nie widzę natomiast potrzeby szczegółowego opisu przepisów prawa cywilnego regulujących prowadzenie ksiąg metrykalnych (zob. 4.1, s. 104–110).

Zasadniczą część pracy doktorskiej stanowią dwa kolejne rozdziały poświęcone odpowiednio imionom i nazwiskom konwertytów.

Analityczno-interpretacyjną część rozprawy otwiera rozdział 5. *Imiona konwertytów*, w którym na 63 stronach Autorka szczegółowo omawia imiona żeńskie i męskie przed chrztem, jak i po chrzcie (niezmienione i przybrane) z podziałem na pierwsze, drugie i kolejne imiona, wskazuje między nimi podobieństwa i różnice oraz opisuje motywacje wyboru nowego imienia w nawiązaniu do życia Żydów przed konwersją i do religijnego kontekstu zmiany imienia. Wszystkie imiona ujmuje według tych samych kryteriów klasyfikacyjnych, dzieląc je na imiona biblijne – starotestamentowe (występujące tylko w tradycji żydowskiej, tylko w tradycji chrześcijańskiej, wspólne dla obu tradycji) i nowotestamentowe, a także na imiona niebiblijne (jidyszowe, pobiblijne imiona hebrajskie, imiona chrześcijańskich świętych) oraz na imiona niejasne. Taki podział stosuje zatem również do imion przybranych po chrzcie, co budzi pewne wątpliwości w związku z na ogół inną motywacją wyboru imienia po konwersji (5.5.) i – mimo argumentów Autorki (zamiar porównania imion przed chrztem i po chrzcie) – nie do końca przekonuje. Ta sama uwaga dotyczy nazwisk omówionych w kolejnym rozdziale. Słusznie natomiast rezygnuje Doktorantka w tej części pracy z podania dokładnych informacji dotyczących genezy poszczególnych imion, gdyż – jak sama pisze – „[...] celem pracy nie jest analiza etymologiczna, zrezygnowałam z podziału genetycznego, dzielącego imiona ze względu na języki, z których je utworzono” (s. 141). Pani Aleksandra Żurek-Huszcz uważa, że jedną z przyczyn wyboru nowego imienia może być wspólny komponent brzmieniowy z imieniem przed chrztem. Jest to daleko posunięta hipoteza, a przynajmniej w odniesieniu do niektórych wymienionych w podrozdziale 5.5.1.4. (s. 195–196) par imion (np. *Fogiel* →

Florentyna, Zyse → *Zofia*). W tej części pracy, podobnie jak w rozdziale 6., Doktorantka dużą wagę przywiązuje do ujęć frekwencyjnych, ustalenia list rangowych czy współczynnika częstości antroponimów w różnych grupach. W formie wykresów i tabel przedstawia dane ilościowe, zestawienia procentowe dotyczące na przykład porównania pierwszych imion żeńskich i męskich przed chrztem i po chrzcie czy frekwencji i różnorodności określonych kategorii imion w relacji do liczby osób identyfikowanych danym imieniem. Podaje frekwencję występowania poszczególnych grup imion w parafiach katolickich, protestanckich i prawosławnej. Ponadto formułuje istotny wniosek, że imiona pozostawione lub przybrane po chrzcie „należ[ą] do kanonu obowiązującego wśród chrześcijan w Warszawie I połowy XIX wieku [...]”, co świadczy o „pragnieniu dostosowania się do nowej społeczności” (s. 190).

W rozdziale szóstym (s. 202–332) pani Aleksandra Żurek-Huszcz omawia nazwiska konwertytów przed chrztem i po chrzcie według tych samych zasad, a jednocześnie w zbliżony sposób do opisu imion. Takie podejście badawcze miało na celu – w zamierzeniu Autorki – porównanie zbioru imion i nazwisk Żydów przed i po konwersji oraz wskazanie zależności między dwiema kategoriami nazw osobowych. Doktorantka wpisuje nazwiska w przyjęty przez siebie schemat klasyfikacyjny i dokonuje bardzo szczegółowych podziałów, zwłaszcza w ramach nazwisk odimiennych i odapelatywnych. Wyróżniając nazwiska wskazujące na pochodzenie z rodu lewitów lub kohenów oraz nazwiska rabiniczne, kieruje się kryterium chronologicznym, natomiast ze względu na kryterium semantyczne wyodrębnia nazwiska odimienne, odtoponimiczne, odetniczne i odapelatywne. W opisie nazwisk przybranych uwzględnia również okoliczności chrztu. Omawiając nazwiska odapelatywne, wyróżnia aż 20 podgrup ze względu na semantykę podstaw, a w odniesieniu do każdej podgrupy podaje szczegółowe dane ilościowe dotyczące procentowego udziału określonego zbioru antroponimów w parafiach kilku wyznań. Tak daleko posunięta drobiazgowość w ujęciach frekwencyjnych dotyczy również innych grup nazwisk i dane te – w związku z wielokrotnym zaliczaniem przez Autorkę tych samych nazwisk do różnych zbiorów, co wiąże się m.in. z potencjalną wielomotywacyjnością onimów – nie są reprezentatywne. Ze względu na kryterium strukturalne Doktorantka wyróżnia nazwiska niederywowane, derywowane, *composita* i akronimy. W nazwach złożonych omawia osobno człony pierwsze i drugie, a zatem zalicza te same *composita* do różnych grup nazwisk, np. *Grossmann* pojawia się wśród nazwisk motywowanych przez nazwy cech, czynności i stanów (człon I) oraz w zbiorze nazwisk motywowanych przez nazwy osób ze względu na stosunki rodzinne i społeczne (człon II). Taki sposób prezentacji materiału nazewniczego wpływa na przytaczane dane ilościowe

w poszczególnych kategoriach i nie odpowiada ogólnej liczbie jednostek nazwennych. Nasuwa się zatem pytanie, jaki cel mają takie statystyki? Należy ponadto pamiętać, że w nazwiskach złożonych niektóre elementy, np. *-man*, mogły pełnić funkcję pełnego członu lub formantu strukturalnego. W nazwiskach derywowanych nie zawsze jednoznacznie wskazany jest sufiks, niejednokrotnie nie są wyróżniane także derywaty z końcówką fleksyjną w funkcji formantu (np. *Czerwiń-ski* < n. m. *Czerwin*, ale *Czerwińsk-i* < n. m. *Czerwińsk*). Niektóre rozstrzygnięcia motywacyjne proponowane przez Doktorantkę są dyskusyjne, ale w znacznym stopniu wynikają one ze specyfiki badanej antroponimii, której nie można omawiać bez odniesienia do żydowskiej tradycji nazwenniczej i czynników społeczno-politycznych. Autorka jest tego w pełni świadoma i analizowane nazwy osobowe stara się ukazywać w szerokim kontekście socjologicznym i kulturowym.

Zwieńczeniem rozprawy jest *Zakończenie*, w którym Doktorantka wnikliwie podsumowuje wyniki swoich badań i zarysowuje dalsze perspektywy badawcze. Skrupulatnie przedstawione wnioski odnoszące się kolejno do problemu konwersji i konwertytów, imion i nazwisk oraz do zmian imion i nazwisk przekonują, że Autorka w sposób wyczerpujący zrealizowała postawione sobie cele główne i szczegółowe. Przeprowadzone przez panią Aleksandrę Żurek-Huszcz analizy m.in. wykazały, że imiona i nazwiska konwertytów po chrzcie nie wyróżniają ich spośród pozostałych chrześcijan, co – zdaniem Autorki – „wydaje się najważniejsz[e] w kontekście dotychczasowych opracowań poświęconych antroponimii konwertytów” (s. 337).

Na kolejnych stronach (338–445) zamieszczony został aneks obejmujący dwa przykładowe akta chrztu, pięć tabel z listami rangowymi imion żeńskich i męskich oraz nazwisk przed chrztem i po chrzcie, a następnie wykazy imion i nazwisk 876 konwertytów z podaniem skrótu parafii i datą zapisu według schematu nazwisko i imię przed chrztem → nazwisko i imię po chrzcie (i w odwrotnej kolejności). W dalszej części rozprawy Autorka umieściła wykazy skrótów, bogatą bibliografię, w której ok. 10% stanowią prace obcojęzyczne (głównie w języku angielskim), a także spisy tabel, wykresów, rysunków, ułożony alfabetycznie indeks wszystkich imion i nazwisk przytoczonych w pracy oraz streszczenie w języku angielskim.

Drugą część opracowania stanowi, liczący 191 stron, leksykon imion i nazwisk, który został umieszczony w osobnym tomie. W słowniku Doktorantka opisuje w czterech częściach imiona przed chrztem, następnie imiona po chrzcie oraz nazwiska przed i po konwersji. Każdy artykuł hasłowy zawiera opis etymologiczny oraz dane o zmianie lub zachowaniu imienia i nazwiska ze wskazaniem źródła zapisu poszczególnych antroponimów. We fragmencie

dotyczącym imion podana jest również polska, niemiecka, rosyjska i/lub cerkiewna postać imienia. Zaproponowany układ słownika pozwala dostrzec, jakim zmianom podlegały antroponimy, które imiona najchętniej wybierano po chrzcie, a których unikano, a nawet jakie czynniki mogły decydować o wyborze nowej nazwy osobowej (np. tłumaczenie nazwiska). W części słownika poświęconej nazwiskom w usystematyzowany sposób przedstawione zostały potencjalne hipotezy motywacyjne dotyczące m.in. nazwisk o niejednoznacznym pochodzeniu. Pewnym mankamentem jest brak w leksykonie informacji o budowie słowotwórczej nazwisk. Baza źródłowa, z której korzystała Doktorantka, jest bogata, ale można by ją uzupełnić o kilka pozycji przydatnych przy ustalaniu pochodzenia onimów, m.in. *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany*, opracowanie M. Gottschalda *Deutsche Namenkunde. Unsere Familiennamen nach ihrer Entstehung und Bedeutung*, *Duden Familiennamen. Herkunft und Bedeutung von 20 000 Nachnamen*.

Rozprawa została napisana poprawnym stylem, jest starannie przygotowana pod względem edytorskim i językowym. Nie oznacza to, że Autorka ustrzegła się wszelkich potknięć i usterek. Zdarzają się w pracy (w dwóch tomach) błędy literowe, powtórzenia, niedoskonałości redakcyjne (np. s. 118, 122, 132, 147, 149, 150, 190, 193, 197, 207, 213, 263, 320, 336, 414, 416 i in.). Na pochwałę zasługuje pomysł przygotowania alfabetycznego wykazu wszystkich imion i nazwisk omówionych w pracy z podaniem stron występowania danego antroponimu w tekście. Niestety indeks nie spełnia swojej funkcji ze względu na pomyłki w numeracji stron. Warto dodać, że Doktorantka umiejętnie posługuje się terminologią językoznawczą (w tym onomastyczną). Radziłabym jednak unikać dość często występujących w pracy (również w tytułach podrozdziałów) określeń *antroponomastykon imion* oraz *antroponomastykon nazwisk*. Uwagi te nie pomniejszają w żaden sposób wartości pracy, którą oceniam jednoznacznie pozytywnie. Sądzę ponadto, że recenzowana rozprawa – w wersji skróconej – powinna zostać opublikowana.

Konkluzja

Z przekonaniem stwierdzam, że przedłożona do oceny rozprawa doktorska pani mgr Aleksandry Żurek-Huszcz, napisana pod kierunkiem naukowym dr hab. Wandy Decyk-Zięby, prof. UW, stanowi „oryginalne rozwiązanie problemu naukowego” i spełnia z naddatkiem wymagania stawiane pracom doktorskim. Sposób realizacji podjętego tematu świadczy

o rzetelności, niezwyklej wnikliwości, dojrzałości i dobrym przygotowaniu Autorki do pracy naukowej. Wnioskuje o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Malszka Gdorny